

Somogyi György

Magyar tenger magyar vésővel (Morelli Gusztáv fametszetein)

A cím a szerző készülő könyvére (*Magyar tenger magyar ecsettel*), annak címe pedig Juhász Gyula híres szonettjére (*Magyar táj magyar ecsettel*) utal. Az utóbbi a Tisza árterét idézi, ám az a táj a Balatonhoz hasonló, meghatározó eleme földrajzi azonosságunknak. Nemzeti kultúránkban a nagy, sík víztükör jelentősége az alföldi rónaságával vetekszik: a „Magyar tenger” úgy gazdagítja Pannónia fogalmát, ahogy Hunniáét a „Pusztá”.

A „Magyar tenger” kifejezés költészetünkben Pálóczi Horváth Ádám nyomdokain indult hódító útjára, de a hozzá társuló képzeteket tájfestőink és a tájkép nyomdai sokszorosításának eszközei – a kőrajz, az acél-, a réz- és a fametszet – határozták meg. Az utóbbi – mint a legrégebbi képsokszorosító eljárás – a múlt század közepén nyerte vissza a nyomdászatban egykor gyakorolt egyeduralmát, amelyet kétszázötven évvel korábban veszített el. Ismételt térnyerését annak a felismerésnek köszönhetette, hogy a faanyag szálirányában vágott, ún. *lapdúc*nál sokkal aprólekosabb kidolgozást tesz lehetővé a keresztben vágott, ún. *száldúc* (vagy harántdúc) – főleg, ha puszpángfából készül, amibe akár egymást metsző vonalak sűrű hálóját is nyugodtan bele lehet vésní. A fölfedezést az angol *Thomas Bewick* nevéhez fűzik, aki az 1700-as évek végén, rézmetsző szerszámokkal és módszerekkel kezdett fametszetet csinálni. Ez könnyebben és gyorsabban ment, mint a keményebb rezet vagy (pláne) acélt megvésní, de a száldúcon ki lehetett dolgozni olyan finom rajzolatokat, sőt árnyalatokat is, amilyenekkel a

réz a fát addig túlszárnyalta. Ugyanakkor a könyvdíszítésnek visszaadta a fadúc azon óriási előnyét, hogy a szintén *magasnyomású* eljárást igénylő betűkkel együtt, szöveg közti ábrákhoz lehetett alkalmazni, szemben a fémmetszetekről *mély*-, a kőrajzokról pedig *síknnyomással* készíthető, külön műmellékletekkel. Ám Bewick találmánya nem egy csapásra változtatta meg a fametszésnek azt a vonalas technikáját, amely a lapdúc korlátaiból kovácsolt erényt. Előbb azt a technikát fejlesztette olyan irányba, hogy a száldúcról készült nyomatok finom tollrajzra hasonlítsanak. A gyakorlott metszők annyira boszorkányos ügyességgel, alázattal és birkatürellemmel vésték körbe a fára rajzolt, bármilyen vékony és kacskaringós vonalakat, hogy vésőikről legföljebb a kép háttérét vagy az eget borító, tökéletesen párhuzamos vonalak meg az *sc* (= *sculpsit*, azaz véste) rövidítés árulkodtak. Ilyen finom vonalú illusztrációk jelentek meg még 1863-ban is, például a Vasárnapi Újságban, többek között *Tihany*, *Kőröshegy* és *A csopaki kastély* látképével, valamint Újházy Ferenc *A Balaton lecsapolása Siófokon* című, kis (24x33 cm) méretű olajfestményének reprodukciójaként.

A száldúc metszésben rejlő lehetőségek közül a legnagyobb azonban a festmények reprodukálására alkalmas *tónusmetszés* volt: az, hogy a száldúcon különböző árnyalatok nyomófelületeit lehetett létrehozni. Ezt nevezték nálunk „angol modor”-nak, jóllehet Angliában a konzervatív lapok (a *Graphic*, az *Illustrated London News*) még az 1860-as években is inkább vonalas, semmint tónusos képeket közöltek, és a magyar metszők teljesítményét méltatóik a francia *Pisan* (Gustave Doré rajzairól készített) tónusmetszeteihez hasonlították. Az említett Vasárnapi Újság 1875. évi 22. (május 30-ei) számában már erre a metszémódra is találhatunk balatoni témájú – és ragyogó – példát: Jókai Mór *A Balaton völégényei* című elbeszélésének tajtékzó hullámokat ábrázoló illusztrációját, amelyet még tizenöt évvel később, Sziklay Jánosnak *A Balaton és vidéke* című könyvéhez is felhasználtak. A kép jobb oldalán a *Morelli G.* kézjegy ismerhető fel.

Fametsző szakképzés Magyarországon (Pesten) az 1860-as évektől folyt: 1863-ig *Huszka Lajos*, 1864-től

pedig Pollák Zsigmond és Ruzs Károly „fametsző intézetei”-ben. Munkájukra egyre több – és növekvő példányszámú – képeskönyv, képes újság, kalendárium, ismeretterjesztő és tudományos kiadvány tartott igényt, amelyek kiadói az utánpótlás nevelését is támogatták. Az 1848-ban szü-

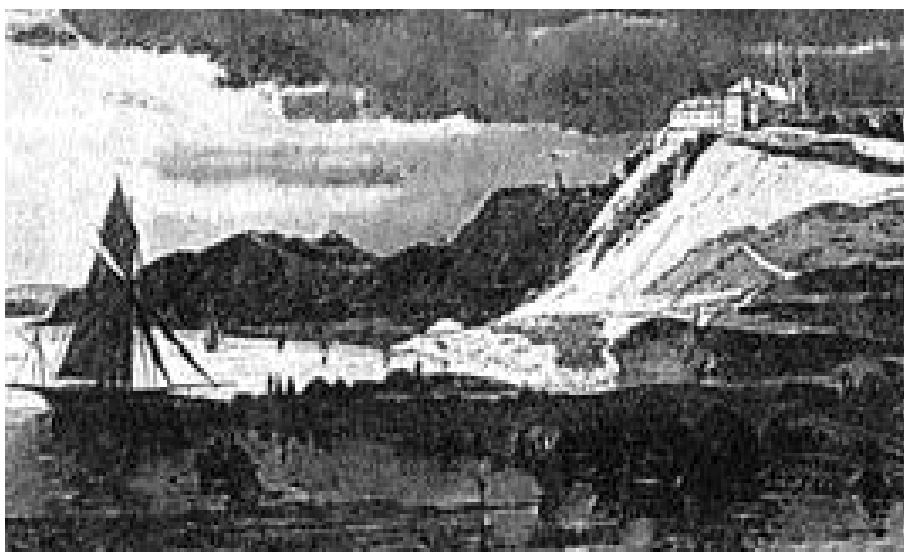
letett Morelli Gusztáv is először

Huszka, majd Ruzs tanítványa volt. Bravúrosan véste fába, még húszéves kora előtt – többek között – Keleti

Gusztáv és Greguss János néhány rajzát a Vasárnapi Újság, Szinyei Merse Pál *Előőr*s és Wagner Sándor *Csata után* című képeit pedig az 1867-ben kiadott *Honvéd Album* számára. Egy évvel később Orbán Balázs *A Szé-*

kelyföld leírása című munkája III., majd (hároméves külföldi tanulmányútja után) 1872-ben annak VI. kötetéhez készített illusztrációkat, 1873-tól pedig állami értékpapírok, kölcsönkötvények, bélyegek és díszoklevelek rendkívül mives dúcait is metszette. Ebben ugyan már saját tanítványai is segítségére voltak, miután huszonnégy esztendő s fejjel, az akkor alapított *Mintarajziskola* (a későbbi

Képzőművészeti Főiskola) tanára lett, a rá bízott „fametszési szakosztály”-ban. 1877-ben saját fametsző intézetet alapított, és ettől fogva – 1909-ben bekövetkezett haláláig – a Magyarországon fába metszett könyvillusztrációk és festmény-reprodukciók csaknén mind az ő és/vagy tanítványai keze alól kerültek ki. Az *és meg a vagy* illetékessége nem mindig állapítható meg, mert sem a saját kézjegyének hiánya, sem a „Morelli G. F. I.” (=Morelli Gusztáv Fametsző Intézete) jelzetet gyakran (nem mindig) követő más név nem feltétlenül jelenti azt, hogy a metszetet – részben vagy egészben – nem ő maga készítette. Végtelen szorgalmáról, lelkiismeretességéről és szerénységéről volt nevezetes. A szakma nemzetközi gyakorlatát követve azonban, gyakran többen dolgoztak egy-egy dúcon, akár felváltva, akár egyszerre úgy, hogy azt kisebb darabokra hasogatták. Az ebben is jól tájékozott Vasárnapi Újság 1876. évi 13. száma hosszú cikket közölt arról: „Hogyan készülnek az illusztrált lapok képei?” „Az ügyes metszőnek – írta – a legnehezebb rész jut, vagy pedig az a rész, melyben legjártasabb.

Némely metsző mindig csak levegőt metsz, a másik a fákat, a harmadik épületet, alakzatokat, drapériát, cirádákat, vagy az arcot. Természetesen vannak, a kik egymaguk megfelelnek az egész képnek.”

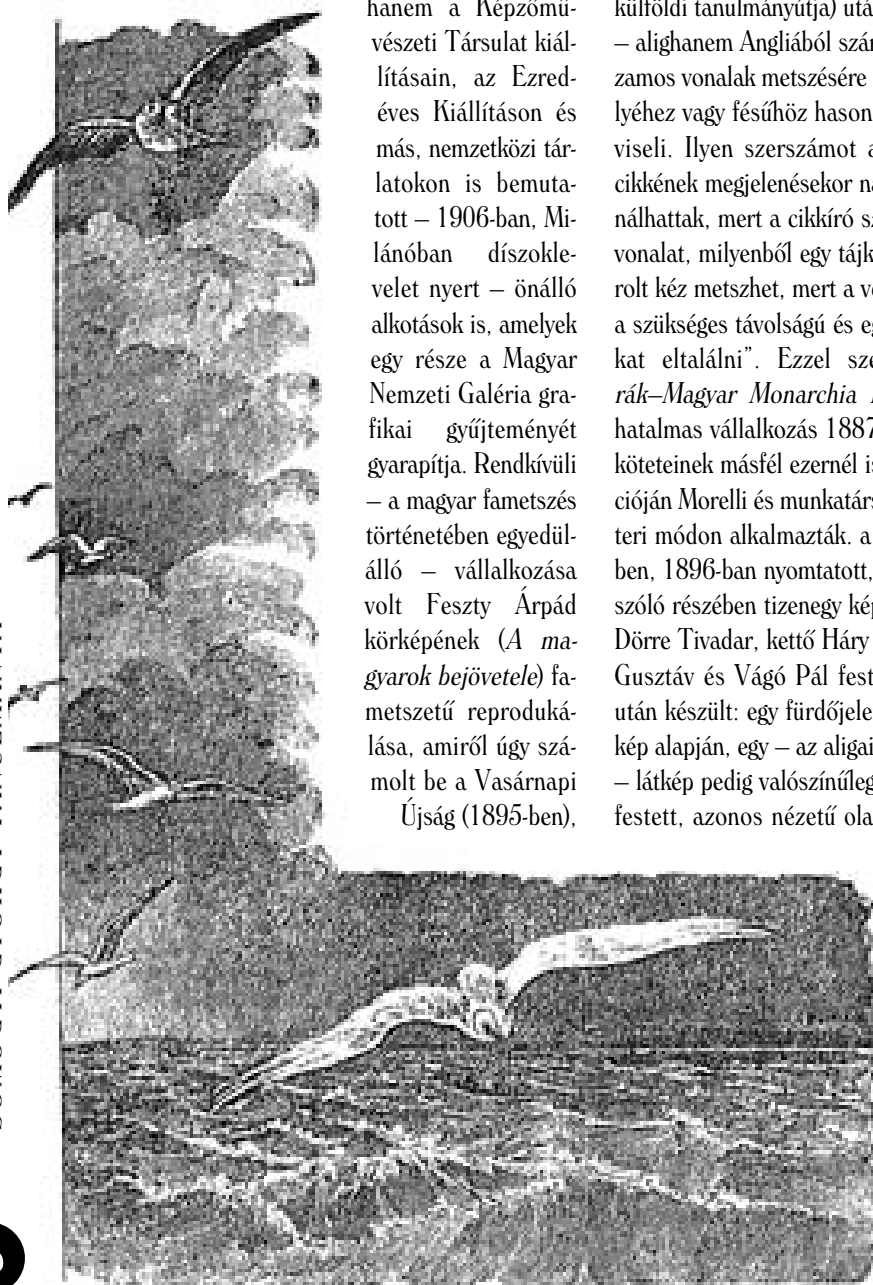
Hogy Morelli mennyire „megfelelt az egész képnek”, azt nemcsak Petőfi első díszkiadásához, még 1876 előtt, saját kezűleg metszett illusztrációi, nem is csupán a később, saját intézetében készített, művészi reprodukciók ezrei bizonyítják,

hanem a Képzőművészeti Társulat kiállításain, az Ezredéves Kiállításon és más, nemzetközi tárlatokon is bemutatott – 1906-ban, Milánóban díszoklevelet nyert – önálló alkotások is, amelyek egy része a Magyar Nemzeti Galéria grafikai gyűjteményét gyarapítja. Rendkívüli – a magyar fametszés történetében egyedülálló – vállalkozása volt Feszty Árpád körképének (*A magyarok bejövetele*) fametszetű reprodukálása, amiről úgy számolt be a Vasárnapi Újság (1895-ben),

hogy „Morelli Gusztáv tanár munkája ... ötödfél méter (pontosan 4 m 25 cm) hosszú, egy darab képet mutat, tehát a világ legnagyobb fametszete”.

A tónusmetsző számára kevés feladat jelenthetett nagyobb kihívást, mint a levegő és a víz – pontosabban az ég, a felhők, a hullámok és a tükröződő fény – érzékeltetése. Ezért is érdemelnek megkülönböztetett figyelmet Morelli (és tanítványainak) Balaton-ábrázolásai. Azok többsége 1888 (vagyis a mester második külföldi tanulmányútja) után készült, és egy különleges – alighanem Angliából származó – szerszám, a párhuzamos vonalak metszésére kitalált, szerszám kis gereblyéhez vagy fésűhöz hasonlóan fogazott véső nyomait viseli. Ilyen szerszámot a Vasárnapi Újság idézett cikkének megjelenésekor nálunk még nem sokan használhattak, mert a cikkíró szerint „az olyan sok hosszú vonalat, melyből egy tájkép levegője áll, csak gyakorolt kéz metszhet, mert a vésőnek biztosan kell mindig a szükséges távolságú és egyforma vastagságú vonalakat eltalálni”. Ezzel szemben például *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képpen* című, hatalmas vállalkozás 1887 és 1901 között megjelent köteteinek másfél ezernél is több, fametszetű illusztrációján Morelli és munkatársai a párhuzamvésőket mesteri módon alkalmazták. a német nyelvű kiadás Bécsben, 1896-ban nyomtatott, IV. kötetének a Balatonról szóló részében tizenegy kép található. Közülük három Dörre Tivadar, kettő Hány Gyula, egy-egy pedig Keleti Gusztáv és Vágó Pál festménye vagy tónusos rajza után készült: egy fürdőjelenet minden bizonnyal fénykép alapján, egy – az aligai partszakadékokat ábrázoló – látkép pedig valószínűleg Molnár József 1894 körül festett, azonos nézetű olajfestményének ismeretében.

Hét tónusmetszet majdnem biztosan Morelli, kettő Rauchbauer Károly, egy pedig Bálint Benedek keze munkája. Jóllehet a kitűnő Vasárnapi Újság 1888-ban (a 24. számban) is közölt olyan Morellimetszetet – Mészöly Géza Balatoni halászkunyhó című képének reprodukcióját –, ame-

lyet még vonalas, lényegében tónusértékek nélküli dúcra nyomták, Hermann Ottónak ugyanabban az évben megjelent, saját rajzaival Morelli által metszve illusztrált munkája, *A magyar halászat könyve* vonalrajzos nyomatok mellett már

vonalhálós tónusmetszeteket is tartalmazott. 1895-ben Morelli keze alatt készült el Mészöly Géza *Baltoni halásztanya* című festményének az a jól ismert, tónusmetszetű reprodukciója, amely még az 1926-os húszpengős (később több milpengős) bankjegyen, majd bélyegeken és gyufásdobozok címkéin is visszaköszönt. 1895-ben Simonyi Jenő népiskolai földrajzkönyvének a Balatonról szóló részét is Morelli-metszetekkel illusztrálták, és ő metszette Bolemann István *A balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása* című, a századfordulón kiadott, tu-

dományos munkájának belső címlapképét is. 1902-ben pedig ugyancsak Morelli tónusmetszeteivel díszítve jelent meg Sági János *A Balaton írásban és képben* című könyve, amelyhez „Az Osztrák —

Magyar Monarchia Írásban és Képben” Balaton-illusztrációinak dúcra készített kliséket is felhasználtak. A fadúcról galvanoplasztikai eljárással, tetszés szerinti példányszámban gyártott, fémklisék adásvételére a kiadók nemzetközi gyakorlatában akkor már általánossá vált, és a fametszők hírnevét ez hasonlóképpen öregbítette, mint az ő metszeteik azokét a festőké, akiknek művei akkortájt más, meggyőzőbb eljárással még nem voltak reprodukálhatók. A „Magyar tenger”-t ábrázoló festmények is tónusmetszetek közvetítésével váltak közismertté, és az itt idézőjelbe tett fogalmat is közvetítő eszközök jellegzetességei is tágitották.

Irodalom

- Patakyné Molnár Zsuzsa: Morelli Gusztáv. A Magyar Nemzeti Galéria Közleményei, 1963.
 Czákó Elemér: Az iparművészet könyve, I. kötet, XII. fejelet, 510–518. o.
 Művészet, 1909, 187–191. o.
 Magyar Iparművészet, 1909. XII. 3.